

PAPER DETAILS

TITLE: BİR ARADA YASAMANIN AHLAKÎ VE FELSEFİ TEMELLERİ

AUTHORS: Saban DÜZGÜN

PAGES: 583-592

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179972>

BİR ARADA YAŞAMANIN AHLAKÎ VE FELSEFÎ TEMELLERİ

Şaban Ali DÜZGÜN
Prof. Dr., Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi
duzgun@ankara.edu.tr

Öz

İnsanlık tarihinin dönüm noktalarından biri bireysel yaşamdan toplumsal yaşama geçiş aşamasıdır. Toplumsal yaşam, toplu yaşamadan farklıdır. Toplu yaşam, bir zorunluluktur; zira insanlar hayatta kalmak, çoğalmak, güvenliklerini sağlamak gibi zorunluluklarla bir araya gelirler. Toplumsal yaşam ise belli yasa ve ahlak kuralları etrafında örgütlenmeyi kabul etmek ve buna göre bir yaşam sürme iradesini göstermek demektir. İnsanlar bu aşamada rasyonel ve tecrübi yetilerini devreye sokarlar. Bu aşamada en önemli husus, dinlerin bu toplumsal yaşam aşamasında insan ilişkilerini nasıl düzenledikleridir. Bu yazı Şura Suresi'nin 15. ayeti bağlamında bu soruya cevap aramaktadır. Bu yazının ulaştığı en önemli sonuç şudur; bölen, ayrıştıran ve çatıştıran politik dilin ve kültürün hegemonyasından kurtulmuş bir din ve ahlak kültürü ancak birlik ruhunu yaratabilir.

Anahtar Kelimeler: Bireysel Yaşam; Toplu Yaşam; Toplumsal Yaşam; Birlikte Yaşam; Çoğulculuk.

ETHICAL AND PHILOSOPHICAL GROUNDS FOR PEACEFUL COEXISTENCE

Abstract

Shifting from individual life to that of social is a crucial turning point in human history. The idea of law and ethics came up with this societal stage. The common denomination forced people to follow these laws and ethical codes were common aims that brought these people to live together like surviving, sheltering, etc. In this stage humans sufficed to live on what is given to them. This is necessary anthropological stage humans had to undertake. The following stage required them to go after what is not given but to be created via their faculties and capabilities. This stage necessitated them to use their rational and empirical capacities to overcome the difficulties on the one hand and to fashion novelties on the other. This phase represents shifting from communal life to social one. Consequently, saved religious culture from the hegemonic corruption of politics can only create the spirit of unity.

Keywords: Individual Life; Communal Life; Social Life; Peaceful Coexistence; Pluralism.

Farklılığın Antropolojik Temeli: Toplu Yaşama Zorunluluğu

Bireysel yaşamdan toplu yaşama geçiş, insanlık tarihinin dönüm noktalarından biridir. Hukuk/yasa ve ahlak fikri, bu toplu yaşamın doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Toplu yaşam da ister istemez insanın hemcinsleriyle birlikte yaşamasını mümkün kılacak ortak amaçlar etrafında şekillenmiştir. Hayatta kalma endişesi (barınmak, karnını doyurmak, başkalarına av olmamak, vs) toplu hâlde yaşamaya iten güdüler ve ilkel seviyedeki ortak endişelerdir. Birlikte daha mükemmel bir yaşamı inşa etme iradesindeki ortaklık ise, insanlığın ilk toplu yaşam ihtiyacından çok daha sonra geliştirebildiği bir idea olabilmektedir. Toplu yaşamın kanıksandığı ilerleyen zamanlarda ise insanlık yaşamı sadece verilenlerle idare etmek için değil, verili olmayan bir yaşamı ideal bir şekilde inşa etme iradesini hayata geçirmek için bir fırsat olarak görmeye başladı. **Burası toplu yaşamdan, toplumsal yaşama geçiş aşamasıdır.**

Barınma, yeme-içme, üreme gibi zorunlu fiiller hayatın devamı için gereklidir ama bunlar ‘yaşanması gereken hâliyle hayat’ı inşa edemez. Böyle bir hayatın inşası için insanı harekete geçiren ihtiyaçlar değil, insanın harekete geçirdiği yetiler devreye girmelidir. ‘Doğru (epistemik zemin), iyi (ahlakî zemin), güzel (estetik zemin)’ gibi soyut kelimeler dünyasının¹ yönlendirdiği bu yetilerle insan bilimi, sanatı, kültürü ve medeniyeti inşa eder. Bu da ‘yaşanması gereken hâliyle hayat’ı var eder. ‘Böyle bir hayat’, bedensel zorunluluklarla değil, ruhsal (iradî) tercihlerle inşa edilir. Bu ruhsallık (insanîlik) bizi bedeninin dayattığı zorunluluktan kurtarır ve özgür irademizle ve hür tercihlerimizle var edeceğimiz toplumsal yaşamın öznesine dönüştürür. Bu durumda insan doğasının bir yönü onu zorunlu olarak başkalarıyla birlikte toplu yaşamaya itmekte, diğer yönü (irade etme ve tercihlerde bulunma yönü) ise ona bu zorunluluktan özgürleşme imkânı sunmaktadır.

Açık ve Kapalı Toplamlar

Doğallık, şeffaflık ve bütünlük fikri etrafında hayat bulan toplum, ‘açık toplum’ olarak anılmaktadır. Bu toplum yapısında herkesin değeri, bir başkası için de değer(li)dir. Farklı toplum kesimlerinin bu değerlere sadakati, sadakatin ve sadık(doğru)luğun norma dönüştüğü bir ilişki ahlakı geliştirir. Erdemli söz ve eylemlerin değerli görüldüğü toplumsal yapıda insanlar, ‘kişilik’ kazanmanın, var olmanın ve varlığa devam etmenin gerekli ve yeter şartı olarak değerleri görürler. Temel yaşam değerlerine sahip çıkan bir toplum, yönünü bu değerlerle bulur. Herkesin bir başkası için var olduğu, ortak endişelerin paylaşıldığı böyle bir toplumun kalıcı (bâkî) olduğuna işaret eden Hûd suresinin 116. ayetini bu bağlamda okumak gerekir. Bu ayette kalıcılık, toplumsal bozulmaya götüren unsurlarla

¹ Size verilen donanımlardan/yetilerden (na'im) sorguya çekileceksiniz (Tekâsür, 8) ayeti, insanın medeniyet inşa eden soyut kavramlar dünyasına işaret etmektedir.

mücadeleye bağlanmaktadır. Birlikte yaşam ahlakı, ortak insanlık bilincinin 'bozgun/fesâd' sebebi saydıklarıyla mücadeleyi gerektirir. Ayetteki *ulû bakiyye* ifadesi, 'kalıcılığa' ve 'kalıcı değerlere sahip çıkan toplum'a (*ulû bakiyye*) işaret etmektedir. Bu da varlığı bozan, anlamsızlaştıran, var olmayı zorlaştıran bireysel ve toplumsal 'bozgun'larla mücadeleye bağlanmaktadır.

Kapalı toplumlar ise iç içe girip bütünleşemeyen, sürekli yan yana duran, ayrışma ve kutuplaşmaya yatkın toplum yapıları için kullanılmaktadır. Kapalı toplumlarda başkası her zaman 'öteki' ve 'yabancı' durumundadır. Kapalı toplum yapıları arasında 'güven' en alt seviyededir. Toplumsal grupları bir araya getiren hayatî değerler soluklaştığında, toplum kesimleri kolayca ayrışır ve birbirlerine karşı çatışan unsurlara dönüşürler. Ortak yaşam alanlarının daraldığı, farklı toplum kesimlerinin aralarına mesafe koyduğu bu toplum yapıları kutuplaşır, güven kaybeder ve dejenere olur. Böyle bir yapıda artık farklı olanlar arasında aşılmaz zihinsel engeller ve bloklar vardır. Herkes bir başkasını önce zihninde dışlar ve mahkûm eder. Birbirinin varlığına ve değerine karşı topluluklar kör kesilirler. Başkasının varlığına ve değerine kör kesilme, nihayetinde kör kesilenlere karşı da bir körlük yaratır.

Ferdinand Tönnies'in *cemiyet* ve *cemaat* arasında yaptığı ayrımı bu noktada hatırlamakta yarar var. Tönnies, bireyciliğin ön plana çıktığı ve katı rekabetin hâkim olduğu toplum yapılarına *cemiyet* (*Gesellschaft*), insanların birbirine karşı sorumluluk bilinciyle hareket ettikleri ve işbirliğinin egemen olduğu yapılara ise *cemaat* (*Gemeinschaft*) adını vermektedir.

Bireyciliğin (yalnız bir egoizmin) hâkim olduğu *cemiyet* yapıları, hem bireyi hem de toplumu tahrip eden iç dinamiklere sahiptir. Bireyin çıkarının bütün yararların üzerinde görüldüğü bu yapıda insanlar ve topluluklar arasındaki bağlar, bilinçli olarak, birbirine suni olarak iliştilmiştir. Kişi, kendi çıkarını düşünerek başkalarıyla ilişki kurar; bunu özellikle zevk ve yarar duygusunun tatmini için yapar. Toplumu meydana getiren bireylerin dışında bu toplumun bir gerçekliği, anlamı ve değeri yoktur. Toplumun varlığı daha büyük erdemlerin var kılınması için değil, bireyin hak ve hukukunun korunması için vardır. Bunun için de zorunlu olarak toplumsal sözleşmeler yapılır. Haklar ve sorumluluklar yazılı olarak garanti altına alınır ve bunların uygulanması daha üst bir otoriteye (devlet) teslim edilir. İnsanların çıkarlarının, zevklerinin ve ihtiraslarının yönlendirdiği bu toplum yapısında, çıkarların çatışmasıyla ortaya çıkabilecek anomiyi ortadan kaldırmak için otorite (devlet) fikri ortaya çıkar. Devlet de güvenlik terimi altında çoğu zaman toplumu disipline ederek, zorunlu toplumsal yaşamı erdemli birlikteliğe dönüştürecek olan insanın özgür tercihlerde bulunma yetisini bloke ederek, erdemli toplum ideasının önündeki en büyük engel olur.

Kur'an bireyciliğin, toplumda güven unsurunun kaybına yol açtığına bunun da toplumu ayakta tutan temel unsurları çöktüğüne işaret etmektedir:

“Allah ve resulüne tabi olun. Birbirinizle didişmeyin! Sonra direncinizi kaybedersiniz ve rüzgârınız kesilir...”²

Ayette anılan ‘rîh/ريح’ kelimesi, ‘koku’ ve ‘rüzgar’ anlamındadır. Ayet, birbiriyle didişerek ayrışan toplumların birbirlerinin kokusunu alamadıklarını (aralarına aşılmaz bloklar koyduklarını) yahut rüzgârlarının kesilmesi (hayat enerjilerinin bitmesi) gibi bir sonuçla karşı karşıya kaldıklarını tespit etmektedir. Müminleri erdemli bir toplum olarak ilan eden ve bunun gereği olarak iyiliği hâkim kılmak ve kötülüğün kökünü kazımak gibi bir misyon yükleyen ayeti hatırladığımızda, hayat enerjisi biten bir toplumun bu misyonunu yerine getirmesinin imkânsızlaştığı ortadadır. ‘Hayırlı toplum oluş’un bu misyonu yerine getirmekle kâim olduğunu düşündüğümüzde, birbiriyle didişerek hayat enerjilerini tüketen toplumların artık hayırlı toplum olarak anılma özelliklerini de kaybettiklerini görmek gerekir. Kur’an, toplulukların kendi öznelliklerini/çıkarlarını (hevâ) ön plana çıkardığı, herkesin sadece kendisine ait olanı değerli gördüğü,³ karşılıklı güven ve işbirliğinin yitime uğradığı, sulh ve salâhı sağlamanın temel eylem motivasyonu olmaktan çıktığı, toplum bireyleri arasında hakikatin yegâne yönlendirici olma özelliğini kaybettiği yaşamı tam bir kayıp (hüsrân)⁴ saymaktadır.

“Allah’ı unutanlara Allah da kendilerini unutturur”⁵ ayeti, ortak insanlık yapısını dikkate alan ve insanca bir yaşamın omurgasını kuran ilahî değerlerin yok sayılmasının, kutuplaşmayla sonuçlandığı uyarısında bulunmaktadır. Değer yitimi önümüze işgallerin, savaşların, kıyımların kısaca şiddetin hüküm sürdüğü bir dünya koymaktadır.

Farklılığın Dinî-Ahlakî Değeri: Toplum Olma İradesi

İnsanın hem somut varlığındaki (tür özelliği olarak insan oluşu, cins özelliği olarak kadın ya da erkek oluşu, ırkı, milliyeti vs.) hem de soyut dünyasındaki (inanç ve düşünceleri) farklılık Kur’an’da ilahî iradenin bir tezahürü olarak olumlanmakta ve dahası Allah’ın kudretinin bir işareti olarak sunulmaktadır:

“Allah’ın gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklılığı da O’nun mucizevi işaretlerindendir. Şüphesiz bu farklılık ancak âlimler/bilgi sahipleri için bir değer taşımaktadır.”⁶

² Enfal, 46.

³ Rum, 32 (كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ)

⁴ İhlas suresi.

⁵ Haşır, 19 (وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ)

⁶ Rum, 22 (وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَالْأَلْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالَمِينَ). Ayrıca Yunus Suresi’nin 99. ayet. 99 (وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مِنَ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرَهُ النَّاسَ حَتَّى) (يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ). Matürîdî ‘Şâe’ fiiline, erâde’den farkını koymak üzere tercih (esâre) anlamı vermektedir. Tercümeler bu ayrım dikkate alınarak yapılmıştır. Matürîdî ve Semerkandî bu ayetten, iman etmenin cebre konu olamayacak hür bir seçim olduğu çıkarımında bulunurlar. Mutezile ise bu ayetlerden, madem ki insanlar tek bir ümmet olsunlar diye

Ayet farklılıkları ilahî iradenin bir tecellisi olarak tanımlamakta ve bir değer yükleyerek bize sunmaktadır. Aynı şekilde ayet farklılığın çatışmanın değil işbirliğinin ve dayanışarak daha iyi bir yaşam inşa etmenin zorunlu şartı olduğunu ancak bilgin bir zihnin fark edilebileceğini beyan etmektedir. Bu zihin şunun ayırındadır:

Toplum farklı bireyleri, kültürleri, dinleri, vs. içinde ‘doğal olarak’ barındıran bir ‘bütün’dür. Bir musiki eserini/besteyi mümkün kılan, farklı notaların varlığıdır. Tek başına bir müzik notasının bir besteye imkân vermemesi gibi, farklılıkların değerli görülmediği bir yerde de toplum fikrinden bahsetmek mümkün değildir. Toplum fikrinin en önemli tanımlayıcıları, farklılıkların ‘doğal’ karşılanması ve ‘bütün’lük fikrinin gelişmiş olmasıdır.

Bu durumda şu soruların sorulması gerekmektedir: Ne tür ön kabuller bizi zorunlu bir hayat sürmekten kurtarır ve hayatı kendi tercihlerimizle yeniden inşa ettiğimiz değerli/anlamalı bir varoluş sürecine dönüştürebilir? Hangi ilkeler ve değerler farklılıkların doğal hâkimiyet gösterdiği toplulukları/grupları bir toplum fikri etrafında organize edebilir ve herkesin sahipleneceği ortak bir yaşam kültürü geliştirebilir? Farklı etnik köken, kültür ve dinî grupları içinde barındıran çoğulcu toplum yapıları, ilişkilerini hangi sistemik ilkeler/değerler üzerinden kurabilirler? En önemlisi, her dinden, ırktan, kültürden insanı yaşamaya çağıracağımız bu toplumu inşa edecek ve yaşatacak dinî ve ahlakî ilkelerimiz/değerlerimiz var mıdır?

Çoğulcu Toplum Yapılarına Temel Yaşam İlkeleri

Yukarıda sorduğumuz sorular ışığında okuduğumuzda, Şura Suresi’nin 15. ayeti birlikte yaşamın ve dahası birlikte erdemli bir yaşamı inşa etmenin altın kurallarını önümüze koymaktadır:

فَلْذَلِكَ فَادُعْ وَاسْتَقِمَّ كَمَا أَمَرْتُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ أَمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأَمَرْتُ
لَا أَعْدِلُ بَيْنَكُمْ اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ
الْمَصِيرُ

Ayeti birey-toplum ilişkileri ve genel toplum teorisi çerçevesinde okuduğumuzda şu yönlendirici ilkelerle karşılaşırız:

1. Bir davanız olsun / فَادُعْ

Ayet insanları çağırabileceğimiz ortak bir davaya ve ideale sahip olmamızı istemektedir. Bu dava en ideal hâliyle insanlık/insan olma davası olmalıdır.

2. İstikamet üzere olun / وَاسْتَقِمَّ كَمَا أَمَرْتُ

‘Kalkmak’, ‘ayakta dikilmek’, ‘değer üretmek’, ‘dirilmek’ (kıyamet) ‘var olmak’ (kıvam), ‘topluluk’ (kavim), samimiyet ve doğruluk

planlanmadılar o zaman aralarındaki ayrılıkların bir azap ve cezalandırma sebebi olmayacağı sonucunu çıkarmaktadır.

(istikamet), 'direniş'(mukavemet) gibi türevlere sahip *ka-ve-me* fiili, insana ilişkin hayatî postülalar geliştirmeye imkân vermektedir. Bu türevlerden biri olarak ayette anılan 'istikamet' terimine Matüridi üç anlam vermektedir:

- İnançta istikamet: Allah'ın emir ve yasaklarına isyan etmeme yönünde tam bir bağlılık.
- 'Rabbimiz Allah'tır' formuyla dilde vücut bulan bağlılığın, sözel ve eylemsel olarak kendini göstermeye devam etmesi ve buna aykırılık taşıyacak her şeyden uzaklaşmak.
- Her şeyde sadece Allah'ın rızasını gözetmek ve bu içtenliğe başkasını ortak etmemek.⁷

İstikamet, insanın içgüdülerine ve duygularına uyararak doğru rotadan çıkmasını engelleyen temel düsturdur ve değer temellidir. Bu değer temeli, toplumsal yaşamı içgüdülerin ve duyguların değil, aklın, insafın ve vicdanın hâkim olduğu bir alan olarak organize etmeyi gerektirir. 'İstikamet' bir toplumun mutlaka yönlendirici değerlerinin bulunması gerektiğini ve bu toplumun değerlerle ayakta kalan/değerlerle hayat bulan/değerlere hayat veren bir toplum olma gayretinde olması gerektiğini de imlemektedir. Kur'an, istikamet'i dikkate alanlara başka bir ifadeyle keyfi taleplerin ve kişisel arzuların genel geçer değere dönüşerek insanlara tahakküm etmesini reddedenlere şöyle bir gelecek ümidi aşılanmaktadır: "Allah'a inanan ve istikamet üzere olanlara (duygularının esiri olmadan düşünen, söyleyen ve eyleyenlere)" geçmiştin hüznü ve geleceğin kaygısı dokunmayacaktır."⁸

3. Buyurganlığı ve keyfiliği reddedin / وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ

'Hevâya tâbi olmama' (*velâ tettebi*) yönündeki talep, en temelde kendi ayakları üstünde durma onuruna sahip bir birey talebidir. Birey olma onurunu, keyfi ve buyurgan talepleri reddetme iradesine bağlayan Kur'an, reddedilmesi gereken en önemli unsurların başında *hevâ'yı* saymaktadır. Hevâ'ya teslimiyet ontolojik olarak benlik kaybını, etik olarak iyi ve kötü arasındaki farkı görmeyi engelleyen bir körlüğü, epistemolojik olarak da doğru ve yanlış ayıramayacak bir sapmayı/dalaleti doğurur. Matüridi hevâya göre davranmayı/keyfiliği, hüccet ve delil olmadan gerçekleşen bağlılık olarak tanımlamaktadır.⁹

4. Ortak vahiy birikimine iman edin / وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ

Toplumu oluşturan kesimler içinde semavî kitap kültürüne sahip olanlarla ilişkide, Allah'ın indirdiğini bildirdiği ne varsa onlara inanmak ve kitap bağlılarına saygı duymak birlikte yaşamın olmazsa olmazıdır.

⁷ Te'vilat 13/130.

⁸ Fussilet, 30.

⁹ Te'vilat 10/255.

5. Adaleti ayakta tutun ve dengeyi arayın / وَأَمْرٌ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ

Şûra Suresi'nin 13. ve 14. ayetleri İslam'dan önceki dinî geleneklerin yarattığı sapmaya işaret ettiğine göre, bu ayetteki 'adalet' çağrısı, bir denge çağrısıdır. Zira yeni bir dinin gönderilişi, öncekilerde yaratılan dengesizliğe bir müdahaledir. Önceki dini geleneklerde yapılan *tahrifi* bu dengenin bozuluşu olarak almak mümkündür. Zira *harf/tahrif* Arapça'da uç nokta, sınır ve dengesizlik anlamlarına gelmektedir.¹⁰

Bu çerçeveden bakıldığında adalet çağrısı, özellikle Yahudî (maddî olanın insana tahakkümünün ve yarattığı dengesizliğin sembolü) ve Hristiyan (ruhsal olanın insanda bozduğu dengenin sembolü) geleneklerde takınılan aşırı tutumlar arasında bir orta yol bulmaya davettir. Bu çağrı Bakara Suresi'nde daha açık bir ifadeyle yapılmaktadır.¹¹

Adalet çağrısı, aynı zamanda bir ahde vefa çağrısıdır. "Ahitlerinize vefa gösteriniz"¹² ayetini yorumlarken Matüridî iki tür ahitten bahsetmektedir: Birincisi, *hilkat ahdidir* (yaratılış ahdi). İkincisi ise insanlar arasındaki sözleşmelerdir. Hilkat ahdi, insanın bireyselliğine ve tekilliğine işaret etmektedir. Sözleşmeler ise insanın toplumsallığına ve şahıs (kişi) olarak bir grup içinde varlığını devam ettirmesi gerçeğine yaslanır.

İnsanın varlık yapısı, özü, potansiyelleri ile varoluşu, yaşam hali arasında da bir ahit vardır. Varlık yapısı ile varoluş hali arasındaki ahde vefada bulunmak ve insanın varlık yapısına uygun bir yaşam sürmek de ahde vefa çerçevesinde değerlendirilmelidir. İnsanın varlık yapısı, insandan nelerin beklenebileceğinin ana belirleyicisidir ve tarih boyunca Peygamberlerin dile getirdikleri ve insanlara ulaştırdıkları ilahi mesajın omurgasını da insanın bu yapısı belirlemektedir.¹³ Bu durumda adalet çağrısı, insanın fıtratına uygun söz ve eylemlerin hâkim olduğu bir toplumsal yapı inşa da bir davettir.

6. Allah'a imanın getirdiği birlik ruhunu hâkim kılın / اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ

Kur'an, Allah'ı sadece kendi ilahları olarak gören sığ tekelci anlayışları reddetmektedir. Kur'an'ın ilk sûresinin Allah'ı âlemlerin Rabbi¹⁴, son suresinin bütün insanların Rabbi¹⁵ olarak ilan etmesi, Kur'an'ın kendinden önce işletilen bu tekelci mantığı reddetme niyetini açıkça göstermektedir.

¹⁰ Bkz. Hacc, 11. ayet Allah'a sınırdan ibadet edenlerden bahsetmektedir.

¹¹ Bakara, 143 "İşte böylece sizin dengeli bir ümmet olmanızı istedik."

¹² İsra, 34.

¹³ Te'vilat, c. 8, s. 272-3.

¹⁴ Elhamdül lillâhi Rabbi'l-âlemîn.

¹⁵ Kul e'üzü bi-Rabbi'n-nâs.

7. **Amellerde farklılığı doğal karşılayın ve tercihlere saygı duyun / لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ**

Toplumda insanların birbirine tahakkümünün önünü kapatan altın ilke, sorumluluğun kişiselliğidir. Herkesin yaptığı kendinedir. İnsanların birbirine karşı zor kullanma yetkileri yoktur. Birbirlerinden sorumlu oldukları sanısıyla da hareket etmemelidirler. “Ne onların yaptıkları şeyden dolayı sen hesaba çekilirsin ne de senin yaptıklarından dolayı onlar hesaba çekilir...”¹⁶ ve “Herkes kendi yükümlülüklerinden hesaba çekilecektir.”¹⁷ ayetleri insanlara bu altın kuralı hatırlatmaktadır.

Hesapları görececek olan Kadir-i Mutlak, herkese yaptığı için karşılığını tastamam verecektir. Bu ilke, kayıtsızlık/nemelazımcılık olarak anlaşılmamalıdır. Ameller, bir inancın görünümleridir. İnanma ve bu inancın gereği olarak amellerde/eylemlerde bulunma en doğal insan hakkıdır. İnsanların inanç ve inançlarının gereği olarak eylemde bulunmalarını hiçbir güç (başka bir inanç, hukuk, devlet, vs.) engelleyemez. Bu bir temel haktır ve temel hakların garantörü, bunları hiçbir şarta bağlamadan insana bahşeden Allah’tır.

‘Amel etmeme’ de bir tercihtir ve bu tercihe de müdahale edilmemesi gerekir. ‘Dinde zorlama yoktur’¹⁸ yahut ‘zorlamanın bulunduğu yerde din yoktur’ ayetini bu bağlamda okumak gerekir. Kendini hiçbir dine ait hissetmeyen yahut bir dine ait olup da amelde bulunmayan insanların bu hâlleri de bir tercih olarak görülüp tolere edilebilmelidir. Bir insanın fiilî müdahalesini gerektiren tek sebep bir zulmün/haksızlığın varlığıdır.¹⁹

8. **Dinleri sübjektif temelde yarıştırmayın / لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ**

Bu ibare, dinler ve inanç sistemlerinin birbiriyle tartışma usulüne işaret etmektedir. Dinlerin kendi sübjektif argümanlarını diğer dinlere karşı kullanmasının yararsızlığına işaret eden ayet, inançların birine karşı üstünlük yarışına girip *hüccet* (muhatapı iddiasından vazgeçirecek bir delil) getirme çabasının beyhudeliğine işaret etmektedir. Zira bu argümanların *hüccet* değeri yoktur. İnançların rasyonel ve epistemik değerini sorgulamak için, inanç alanının dışına çıkıp bunları sağlam ölçütlerle değerlendiren kriterlere ihtiyaç vardır. Kur’an’ın “Eğer doğru iseniz *bürhanınızı* getirin”²⁰ ifadesi, inanç önermelerinin rasyonel bir zeminde inşa edilmesini talep etmektedir. Dinlerin inanç önermelerini (akidelerini), daha objektif bir zeminde inşa etmeleri gerektiğini Matüridi *Kitabu’t-tevhid*’in başında şöyle dile getirmektedir:

¹⁶ En’am, 52.

¹⁷ Nur, 54.

¹⁸ Bakara, 256.

¹⁹ Bakara, 193.

²⁰ Bakara, 111.

“İnsanların mezheplere ve dinlere bağlanma hususunda farklı tutumlar sergilediklerini, din benimsemekte ayrılığa düştükleri halde herkesin kendisinin tuttuğu yolun hak, diğerinin ise batıl olduğu noktasında ittifak ettiğini görmekteyiz. ... İnanç ve kabullerinde kişi, iddiasının doğruluğunu kanıtlayan ve akla hitap eden karşı konulmaz bir delile sahip ise, inatçı olmayanları kabule zorlayan bir kesin delil sunuyorsa durum değişir. ...”²¹

İnsanlar arasında tartışma yaratan konularda esas olan ‘selam/barış/esenlik’ hâlinin hâkim kılınmasıdır. Hakikati ortaya çıkarma gayretinin çatışmaya sürüklemesi hem hakikati hem de hakikat iddiasında bulunanları kötürümleştirir. Hakikatin er-geç ortaya çıkma özelliğine dikkatimizi çeken aşağıdaki ayet, iddiaların doğruluk değeri tespit edilene kadar, bir çatışmasızlık hâlinin hâkim kılınması talebini dillendirmektedir:

“Sen onları kendi hallerine bırak ve ‘selam’ de geç. Nasıl olsa onlar ileride gerçekleri anlayacaklar.”²²

‘Selam’ aynı zamanda, bütün söylemlerimizin birlikteliğe, barışa, bir arada yaşama ahlakına uygun söylemlerin geliştirilmesine yönelik bir içeriğe sahiptir.

Farklı din mensuplarının temel yaşam felsefelerinin ne olması gerektiğini şu ayet ışığında belirlemek gerekir:

“Bir dine sahip her toplumun yöneldiği kendine özgü bir kıblesi vardır. Siz (kible kavgası yapmak yerine, birbirinizle ve diğer milletlerle) yarışarcasına hayırlı işlere koşmaya bakın. Nerede olursanız olun, Allah sizi hesaba çekmek üzere ahirette bir araya toplayacaktır...”²³

9. Son kararı Allah’a havale edin / اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا

Bu ilke, objektif bir yargılama kriteri olarak kaynağını Allah’tan alan değerlere yaslanılmasının, birlik (cem’/icma) yaratacağını hatırlatmaktadır.

Bütün insanlığın başlangıçta tek bir topluluk olduğunu sonradan yoldan çıkıp parçalandığını bildiren ayet²⁴ bağlamında okunduğunda farklı dini gelenekler arasında birlik ruhunun şu üç unsura dayandığı ortaya çıkar:

- Tek bir Allah’ın hükümleraltındaki insanlığın birliği
- Peygamberlerin gelmesine aracılık ettiği dinlerin birliği ve
- Vahyin yani kutsal kitapların inananların ihtilaflarını çözmedeki biricik rolü.

²¹ Matürîdî, *Kitabu’t-Tevhîd*, tah. Bekir Topaloğlu, İsam yay. İstanbul, 2002, s. 3.

²² Zuhuruf, 89.

²³ Bakara, 148.

²⁴ Bakara, 213.

10. Bütün oluş ve varoluşların nihai durağının Allah olduğunu unutmayın / وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ

Baştan beri sıralananların tamamını anlamlı kılan en temel metafizik ilke budur. Yukarıda sayılıp dökülenlerin tamamının temelinde Allah'a dönüş, söylenen ve yapılan her şeyin hesabını veriş, burada karşılanmayan adalet taleplerini karşılayış, hakkı-hukuku çiğnemenin hakkını hukukunu teslim ediş, vs. bu ilke varsa anlam kazanmaktadır. Dönüş, ayrılığın ve kopuşun yarattığı ıstırap duygusunu onaran ana terimdir.

Sonuç

Çağdaş dünyada toplumlar tarihte hiç olmadıkları kadar heterojen yapılarda yaşam sürüyorlar. Günümüzde ne bir ırk ne de bir din diğerlerinden yalıtılmış bir şekilde yaşam sürme şansına sahip. Kendi dışındakilerle ilişkisini fetih, işgal, asimilasyon, boyun eğdirme gibi terimler üzerinden kuran geçmişin yalıtılmış toplumları, eskiden işgale niyetlendiklerini şimdi kendi topraklarında barındırıyorlar. Dinlerin ve kültürlerin karşılaştıkları bu gerçekliği bütün imkânları ve riskleriyle önlerine koyup değerlendirmeleri gerekmektedir. Daha da önemlisi, çoğulcu toplumlar olarak anılan bu yapıları bir arada nasıl yaşatacağımız sorusunu aşp, meydana getirilen sinerjiyle daha iyi bir hayatı herkes için nasıl meydana getirebiliriz sorusunu sormamız gerektiği konusunda bir ortak vicdan geliştirilmelidir. Bölen, ayrıştıran ve çatıştıran politik dilin ve kültürün hegemonyasından kurtulmuş bir din ve ahlak kültürü bu birlik ruhunu yaratabilir. İslam kültür mirasının ve tarihsel tecrübesinin bu konuda pozitif örneklerle dolu olduğunu biliyoruz. İslam'ın kültür başkentleri hiçbir zaman saf bir akidenin, kültürün yahut etnik yapının merkezleri olmadılar. Bize düşen bu birikimi ve tecrübeyi insanlık için daha iyi bir gelecek tasavvur eden insaf ve vicdan sahibi insanların dikkatine sunabilmektir.